

آیا هدایای بیماران خود را می‌پذیرید؟

باقر لاریجانی^۱، مینا مبشر^{۲*}

دیدگاه

مقدمه

کم‌تر پزشکی در طول دوره‌ی طبابت خود از بیماران هدیه دریافت نکرده یا با پیشنهاد آن از سوی بیماران مواجه نبوده است. به نظر می‌رسد که این موضوع در مورد تمامی پزشکان در نقاط مختلف دنیا صادق باشد. پزشکان نوعاً از افراد مورد توجه و ارزشمند برای جامعه و سلامت مردم می‌باشند. در فرهنگ‌های مختلف در نگرش به مسائل اخلاقی نظرات متفاوتی ابراز می‌شود که می‌تواند به علت زمینه‌ی نگرش و ایده‌های فلسفی در بحث فلسفه‌ی اخلاق پزشکی باشد (۱) اما دادن و گرفتن هدیه در بسیاری جوامع و فرهنگ‌ها توصیه و تمجید شده است. در فرهنگ اسلامی دادن هدیه عاملی برای تحکیم روابط صادقانه و دوستانه معرفی شده است. در فرهنگ ما ایرانیان از دوران باستان که اطبا و حکما بسیار مورد احترام مردم بوده‌اند همواره پاسداشت زحمات آنان با هدایا صورت می‌گرفته است. از جمله در آیین اخلاق پزشکی عقیلی شیرازی آمده است: «پزشک باید قانع، شاکر، راضی، سخی و عالی همت باشد و طامع، حریص، مولع و بخیل نباشد و طمع بر مال و منال شاگردان و بیماران ننماید و طلب از ایشان نکند و اگر به طوع و رغبت و خشنودی و نیاز خود، هدیه برای او آوردند، برای خاطر ایشان قبول نماید و رد نکند و اگر بنا بر پاس خاطر و بعضی جهات به‌عنوان هدیه چیزی

برای او آوردند و احساس کند که هدیه‌دهندگان بدان چیز تعلق خاطر دارند و باطناً کراهت دارند، باید قبول ننماید و عذر بخواهد» (۲). در تمدن ایران باستان دستمزد پزشکان برحسب طبقه‌ی اجتماعی، اقتصادی و نوع پزشک متفاوت بود و استادان بهداشت مزد خود را در عالم دیگر از اهورامزدا دریافت می‌کردند (۳)؛ و هم اکنون نیز در فرهنگ ما هدیه بردن به مطب‌های پزشکان دیده می‌شود.

دادن هدیه از طرف بیماران بدان معنی است که فرد به‌طور داوطلبانه از آنچه متعلق به خودش است می‌گذرد و به دیگران اهدا می‌کند. هدیه‌ی بیماران ممکن است بر روابط پزشک و بیمار تأثیر بگذارد. برای جلوگیری از اثر نامطلوب بر دهنده یا گیرنده‌ی هدیه باید درک دو طرفه‌ای از هدف دادن این هدیه وجود داشته باشد. گرچه بیان آشکار دهنده از مفهوم هدیه می‌تواند این هدف را روشن سازد گاهی علی‌رغم بیان هدف یا بدون آن، هدف نامشخص و مخفی می‌ماند (۴).

بیماران معمولاً با انگیزه‌های متفاوتی به پزشکان هدیه می‌دهند اما بیش‌ترین فرم هدایایی که به پزشکان پیشنهاد می‌شود، هدایایی برای خوشحال نمودن و قدردانی از آنها است و در مواقع و مناسبت‌های خاص مانند اعیاد به آنها پیشکش می‌شود (۵). اما انگیزه‌های دیگری مانند تأثیر بر پزشک و به‌دست آوردن منفعتی خاص نیز وجود دارد (۶)؛ در حالی که انواعی از هدایا مانند هدایای گران‌قیمت یا خصوصی

^۱ استاد، مرکز تحقیقات غدد و متابولیسم، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران

^۲ دانشجوی دکتری تخصصی اخلاق پزشکی، مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران

* نشانی: کرمان، چهار راه سمیه - روبه روی کلینیک بعثت - مرکز تحقیقات علوم اعصاب دانشگاه علوم پزشکی کرمان، صندوق پستی: ۱۱۳-

تلفن: ۰۲۲۶۴۲۲۵ - ۰۲۴۱، Email: mobasher@razi.tums.ac.ir

جمهوری چک) در مورد نگرش پرسنل درمانی در مورد هدیه به عمل آمد، ۱۳۰۷ نفر از پرسنل بخش سلامت مشتمل بر مدیران، پرستاران و پزشکان، مورد مصاحبه قرار گرفتند و از آن‌ها پرسیده شده بود که اگر فردی به شما پول یا هدیه گران‌قیمتی بدهد، آیا قبول می‌کنید؟ و به نظر شما علت اصلی گرفتن هدیه توسط پزشکان و یا پرستاران چیست؟ در این مطالعه مشخص شد بیش‌تر پزشکان با گرفتن هدیه موافق بودند مخصوصاً آن‌هایی که درآمد بیش‌تری داشتند. از علل هدیه گرفتن، کم بودن پرداخت‌ها، حرص، طمع و سماجت بیماران بیان شده است. دادن پول اضافه برای مردم فرهنگ شده است حتی اگر بیمارشان بمیرد. پزشکان این کار را از نظر اخلاقی برای خود توجیه می‌کنند و دولت‌ها این عمل پزشکان را تحمل می‌کنند. در پایان پژوهشگران چنین نتیجه‌گیری کردند که انگیزه‌ی اصلی مردم در دادن هدیه به پزشک، بیش‌تر ترس است تا ابراز محبت! (۱۰)

در مطالعه‌ای که در کرمان در سال ۱۳۸۶ انجام شده است اکثر مراجعان به بخش‌های ارائه‌ی خدمات سلامتی با قبول هدیه بیماران از سوی پزشکانی که زحمت درمان را کشیده بودند موافقت داشتند (۱۱).

گاهی بیماران پیر و تنها که تحت مراقبت و توجهات پزشک خود قرار می‌گیرند برای او هدیه می‌آورند و به این ترتیب از رنج تنهایی خود می‌کاهند و پذیرش هدیه از سوی پزشک بخشی از روند درمانی آن‌ها خواهد بود و باعث می‌شود بیمار بتواند رابطه‌ای صمیمانه‌تر با پزشک خود داشته باشد. اما در مواردی پیشنهاد هدیه از سوی بیماران به منظور دریافت مراقبت‌ها یا امکانات خاصی در مراحل بعدی مراجعه به پزشک می‌باشد. مثل راحت‌تر وقت گرفتن از مطب یا برقراری تماس تلفنی با منزل پزشک و گرفتن وقت او حتی در منزل، گرفتن نسخه یا دستورات درمانی و دارویی از طریق تلفن بدون ملاقات و معاینه، ادامه‌ی درمان‌های بی‌تأثیر و استفاده از امکاناتی که باید در اختیار بیماران قابل درمان قرار گیرد یا حتی درخواست گواهی‌هایی مانند گواهی از

که می‌تواند تعهدات حرفه‌ای پزشکان را تحت‌الشعاع قرار دهد مشکل‌ساز بوده و پذیرش آن‌ها از نظر اخلاقی امکان ندارد. پذیرش یا رد هدیه می‌تواند ارتباط پزشک و بیمار را تقویت یا تضعیف نماید. اغلب هدایای بیماران موضوعی ساده در آداب اجتماعی در نظر گرفته می‌شود ولی ممکن است در مواردی مسائل اخلاقی را مطرح نماید زیرا ارتباط پزشک و بیمار را تغییر داده، قضاوت بالینی پزشک را مختل نموده و به اعتماد عمومی لطمه وارد می‌نمایند (۵). در این زمینه مطالعاتی در کشورهای مختلف انجام شده است که زمینه‌ی فرهنگی و دیدگاه در مورد هدیه و روابط پزشک و بیمار می‌تواند بر آن تأثیر گذار باشد. در مطالعه‌ای که بر روی ۳۷۸ پزشک بریتانیایی از تخصص‌های مختلف در انگلستان به عمل آمد ۲۰۰ نفر از آنان اظهار داشتند که طی ۳ ماه گذشته هدیه دریافت کرده‌اند. ارزش پولی این هدایا به‌طور متوسط ۱۵ دلار بود که بیش‌ترین هدیه‌ای که به پزشکان داده شده بود الکل، شکلات و پس از آن پول نقد بود. محققان این مطالعه بر این عقیده‌اند که پزشکان در طول عمر طبابت خود بسیار بعید است که هدیه از کسی نگرفته باشند ولی به‌رغم این واقعیت، رهنمود یا قانون خاصی درباره‌ی راهنمایی پزشک در مورد قبول کردن یا رد نمودن هدیه وجود ندارد (۷). در نمونه‌ای از آیین‌نامه‌های اخلاق پزشکی معاصر مربوط به آیین اخلاقیات پزشکی بین‌المللی انجمن جهانی پزشکی نیز ذکر شده است که: «یک پزشک نباید اجازه دهد انگیزه‌های سود و بهره در قضاوت آزاد و مستقل حرفه‌ای وی در جهت حفظ منافع بیمار تأثیر بگذارد» (۸).

در دستورالعمل (NHS) National Health Service نیز توصیه می‌شود که تا حد امکان دریافت هدیه از سوی پزشکان کم‌تر شود. البته هدایای کم ارزش را می‌توان پذیرفت ولی اصل بر این است که تا حد امکان به‌صورتی مؤدبانه گرفتن هدیه از بیماران محدود گردد (۹).

در مطالعه‌ی دیگری که توسط اساتید دانشگاه گلاسکو در چهار کشور اروپای شرقی (اوکراین، بلغارستان، اسلواکی و

بیماران راهکار مشخص و دقیقی در برخورد با این موضوع نمی‌توان ارائه داد؛ و مقالات و منابع در این رابطه نیز بسیار محدود می‌باشند. بنابراین، ارزیابی علل دادن هدیه، توسط پزشک و سنجش موقعیت برای تصمیم‌گیری در زمینه‌ی پذیرش یا رد آن بسیار حساس است و برای هر پزشک در این موقعیت این سؤالات مطرح است که او از کجا بفهمد که آیا قبول کردن هدیه کار اخلاقی و پسندیده‌ای است یا خیر؟ آیا از روی انگیزه‌ی بیمار باید حدس بزند؟ آیا زمان پیشنهاد بیمار قبل یا بعد از درمان مهم است؟ آیا باید به قیمت هدیه و ماهیت و خصوصیات آن دقت کند؟

لذا، با بررسی انجام شده توصیه‌هایی در این رابطه ارائه می‌گردد:

مسئلاً در هر نوع ارتباط پزشک و بیمار در نظر گرفتن مصالح بیمار در درجه‌ی اول اهمیت است. گاهی به جهت فرهنگی و ارزشی، قبول نکردن هدیه از سوی پزشک آثار سویی بر بیمار دارد. بنابراین، آشنایی پزشک به ساختار فرهنگی مراجعان بسیار مهم است. از طرفی اصل مهم دیگر در ارتباط با بیمار، رعایت عدالت است. اگر پذیرش هدیه از سوی پزشک منجر به تغییر تصمیمات بالینی و عملکرد او شده و احساس تعهدی در او ایجاد می‌کند یا از نظر بقیه‌ی بیماران نوعی تجارت محسوب می‌گردد یا این‌که بیماران و اقوام آنان توقعات خاصی پیدا می‌کنند، پزشک باید در پذیرش هدیه تعمق و تفکر بیشتری بنماید. آگاهی از ارزش هدیه‌های پیشنهادی نیز مهم است زیرا پذیرش یک هدیه‌ی گران قیمت از سوی پزشک می‌تواند رابطه‌ی پزشک و بیمار را خدشه‌دار نماید. در این موارد پزشک می‌تواند بیمار را تشویق به اقدامات خیریه نماید و هدیه را نپذیرد و برای بیمار توضیح دهد که رضایت او از درمان‌ها و مراقبت‌های انجام شده بهترین هدیه است و بیش‌ترین ارزش را دارد. در ضمن، پزشک می‌تواند تعهدات حرفه‌ای خود را برای بیمار تشریح نموده و تأکید نماید که در هر حال بهترین اقدامات مراقبتی را انجام خواهد داد. در مواردی که پزشک نمی‌تواند به‌درستی

کارافتادگی در مواردی که شرایط آن وجود ندارد. مسلماً این پیشنهاد هدیه از سوی بیماران نوعی رشوه دادن تلقی می‌گردد و از نظر اخلاقی پزشک نمی‌تواند آن‌ها را بپذیرد (۴، ۵، ۱۲). گاهی بستگان بیمار می‌خواهند با این هدیه یاد بیمار از دست رفته‌شان در خاطر پزشک باقی بماند و پذیرش هدیه از سوی پزشک نوعی هم‌دردی و ابراز تسلیت به آنان است (۵)، (۴). از طرف دیگر، گاهی احساس تعهدی در پزشک برای ارائه‌ی خدمات و مراقبت‌های ویژه ایجاد شده (۱۳) و قضاوت بالینی او را مختل کرده و پزشک نمی‌تواند تصمیم صحیح بگیرد.

مخصوصاً در مورد بیمارانی که بیماری شدید و خطرناکی دارند گاهی پزشک در بیان خبرهای بد و مراحل پیشرفت بیماری و حتی گفتن حقیقت دچار تردید می‌شود و این در بسیاری موارد به ضرر بیمار تمام می‌شود (۵). یکی از جنبه‌های بسیار مهم قبول هدایا خدشه به اعتماد عمومی است زیرا بیمارانی که ناظر دریافت هدیه از سوی پزشک هستند ممکن است دچار احساس تعهدی در برابر پزشک شده و فکر کنند که باید آن‌ها هم هدیه بدهند یا این ترس را پیدا کنند که با ندادن هدیه از بهترین درمان‌ها و مراقبت‌ها محروم گردند (۵، ۱۴).

بنابراین، گاهی اهداف دیگری در هدیه‌ی بیماران به پزشکان دنبال می‌گردد که می‌تواند در مواردی خلاف اخلاق تلقی گردد، خصوصاً در مواردی که میزان هدیه قابل توجه باشد.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، امروز دستورالعمل کاربردی برای این‌که پزشکان در موقع پیشنهاد دریافت هدیه از سوی بیماران چگونه باید عمل کنند و قواعد تعریف شده‌ای دال بر این‌که پزشک چه موقع باید هدیه را بپذیرد و چه موقع نباید بپذیرد وجود ندارد (۱۵). گرچه اکثر منابع غنی ایرانی و اسلامی به دقت نظر پزشکان در این امر تأکید نموده‌اند. از طرف دیگر، علی‌رغم رویارویی مکرر پزشکان با پیشنهاد هدیه از سوی

منابع

- ۱- زاهدی ف، لاریجانی ب. تسهیم درآمدها و اخلاق پزشکی. مجله دیابت و لیپید ایران ۱۳۸۵؛ دوره ۶ (شماره ۱): ۸-۱.
- ۲- بدون نام. پزشک را بشناسیم وبا وظایف او آشنا شویم، چاپ اول. تهران: معاونت فرهنگی، حقوق و مجلس وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی؛ ۱۳۷۲، ص ۲۰-۱۱.
- ۳- نفیسی ا. اخلاق و آداب پزشکی، چاپ اول. اصفهان: معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی اصفهان؛ ۱۳۷۱، ص ۷-۹۱.
- 4- Morse LJ. American Medical Association, Report of the council on ethical and judicial affairs, Gift from patients to physicians. <http://www.ama-assn.org/ama1/pub/upload/mm/code-medical-ethics/8121a.pdf> (accessed in Jan 2010)
- 5- Bernard LO. Gift from patient to physician. In: Resolving Ethical Dilemmas: A Guide for Clinicians, 4th edition. Wolter Kluwer: Lippincott Williams & Wilkins; 2007, p. 190-4.
- 6- Andereck W. Point-counterpoint: should physician accept gifts from their patients? Yes, if they are given out of beneficence or appreciation. West J Med 2001; 175(2): 76.
- 7- Levene MI, Sireling L. Gift giving to hospital doctors-- in the mouth of the gift horse. Br Med J 1980; 281(6256): 1685.
- 8- Post SG. Encyclopedia of Bioethics, 3rd edition. USA: Macmillan Reference USA; 2004, p. 2664.
- 9- English V, Critchley GR, Sheather J, Summerville A. Medical Ethics Today: Its Practice and Philosophy, 2nd edition. BMJ Pub Group; 2004.
- 10- Miller WL, Grodeland AB, Koshechkina TY. "If you pay, we'll operate immediately". J Med Ethics 2000; 26(5): 305-11.
- ۱۱- ستایش م، نخعی ن، روحانی ع ا. بررسی نظرات مردم پیرامون پرداخت‌های غیر رسمی به پزشکان

موقعیت را از نظر قبول یا رد هدیه ارزیابی نماید بهتر است تا حد امکان با رعایت اصول ادب و اخلاق هدیه را قبول نکند. به این ترتیب بقیه نیز به این‌گونه برخورد پزشک آگاه خواهند شد. و اما یک راهکار مناسب برای ارزیابی موقعیت جهت قبول یا رد هدیه، بررسی واکنش همکاران یا دیگر بیماران است که در صورت آگاهی از موضوع چه نظری خواهند داشت و به آن چگونه خواهند نگریست.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از جناب آقای دکتر نخعی جهت راهنمایی در تهیه‌ی بعضی منابع، کمال تشکر را دارم.

- 14- Weijer C. Point-counterpoint: should physicians accept gifts from their patients? No: Gifts debase the true value of care. *West J Med* 2001; 175(2): 77.
- 15- Anonymous. AMA Medical Ethics Codes, Gifts from patients. <http://www.ama-assn.org/ama/pub/physician-resources/medical-ethics/code-medical-ethics/opinion10017.shtml> (accessed in Jan 2010)
- شهر کرمان. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری ۱۳۸۶؛ شماره ۳ و ۴: ۸-۸۱
- 12- Lyckholm LJ. Should physician accept gifts from patients? *JAMA* 1998; 280(22): 1944-6.
- 13- Gabbard G, Nadelson C. Professional boundaries in the physician-patient relationship. *JAMA* 1995; 273(18): 1445-9.